

5. Мочерний С. Мілітаризація економіки / Економічна енциклопедія. — К.: Академія, 2001. — Т. 2. — 848 с.
6. Політична економія /К. Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв та ін.; за ред. проф. К. Т. Кривенко. — К.: КНЕУ, 2001. — 508 с.
7. Рассадникова С. І. Формування ринку екологічно чистої продукції: інвестиційні фактори й умови // 36. наукових праць. Вісник НУВГП. «Економіка». — Рівне: НУВГП, 2006. — Вип. 4(36). — С. 122—129.
8. Самуельсон П. Економіка: підручник. — Львів: Світ, 1993. — 496 с.
9. Теорія економіки / за ред. Р. М. Постоловського. — К.: НМЦВО, 2004. — 540 с.
10. Чухно А. Актуальные проблемы стратегии экономического и социального развития на современном этапе // Экономика Украины. — 2000. — № 4. — С. 15—23.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2007

УДК 330.83 (477)

І. В. Мордас, аспірант кафедри
історії економічних учень та економічної історії,
КНЕУ імені Вадима Гетьмана

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ГРАНИЧНОЇ КОРИСНОСТІ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ АКАДЕМІКА Р. М. ОРЖЕНЦЬКОГО

У статті проаналізовано розвиток теорії граничної корисності у працях видатного українського вченого Р. М. Орженцького та показано у контексті розвитку вітчизняної та світової економічної думки значення наукових досліджень вченого для подальшого розвитку економічної науки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: теорія корисності, гранична корисність, теорія цінності, цінність, суб'єктивна цінність.

В умовах трансформації економіки України та побудови національної конкурентоздатної економіки виникає необхідність глибокого теоретичного осмислення процесів, які відбуваються, та обґрунтування напрямів подальшого розвитку вітчизняної економіки. При виборі ефективної моделі сучасного економічного розвитку України важливого значення набуває звернення до історичного досвіду вивчення ринкових перетворень вітчизняними

вченими-економістами. Ретроспективний аналіз поглядів видатних представників української економічної думки на основні питання господарського розвитку України має сьогодні не тільки наукове, але й практичне значення.

До числа провідних теоретичних концепцій, що формують сучасну економічну науку, належить теорія корисності. В історії економічної думки результати аналізу ринкових процесів за принципами теорії корисності знайшли найповніше відображення в наукових дослідженнях представників маржиналізму, який у 70—90-ті роки XIX ст. склався на Заході у самостійну школу на базі розвитку фундаментальних засад психологічного напрямку в економічній науці. Його поява була пов'язана перш за все зі зміною методології дослідження. Бурхливий розвиток ринкових відносин у другій половині XIX ст. вимагав нового теоретичного обґрунтування закономірностей функціонування економічної системи та взаємозв'язків між агентами. Зрушення у господарській структурі суспільства з появою капіталістичних методів господарювання привертало все більшу увагу вчених до вивчення механізму функціонування ринку — економічної інституції, яка є основою капіталістичного способу господарювання. Таким чином, маржиналізм, революційний у методологічному відношенні, став новацією в дослідженні ринкових процесів, а в центр уваги дослідників була поставлена проблема визначення цінності товару.

Розвиток маржинальних ідей в Україні в кінці XIX — на початку XX ст. та створення відповідних теорій цінності пов'язані з іменами представників Київської психологічної школи, засновником якої є відомий учений та визначний державний діяч М. Х. Бунге. Серед інших найбільш видатних представників школи слід назвати Д. І. Піхна, А. Я. Антоновича, О. Д. Білімовича, В. Ф. Залеського. Однією з центральних проблем при дослідженні теорії цінності вони вважали вивчення потреб, що формують попит, конкретних їх форм, класифікацію за видами та родами тощо. Таким чином, «Київська психологічна школа підготувала добрий ґрунт в Україні для сприйняття ідей маржиналізму, який на цей час склався на Заході у самостійну і надзвичайно впливову течію... і відігравав все більш відчутну роль у поступовій зміні вихідних теоретичних засад політекономічної науки» [1, с. 33].

Подальший розвиток маржинальних ідей у напрямі неокласичного синтезу втілювався у науковому доробку М. І. Тугана-Барановського, який спростував неможливість поєднання трудової теорії цінності і теорії граничної корисності, створивши гармо-

нійну синтетичну теорію цінності. Так, сучасний український дослідник С. М. Злупко вважає, що у синтетичній теорії цінності М. І. Тугана-Барановського, «не тільки знайшли відображення специфіка і проблематика Російської імперії, зокрема України, але й враховано рівень розвитку економічної науки в країні, спосіб економічного мислення» [2, с. 78].

Все це дає підстави стверджувати, що важливе значення для оформлення теорії цінності в окрему цілісну концепцію, яка, в свою чергу, нерозривно пов'язана із зародженням та розвитком економічної науки в цілому, мали наукові розробки українських учених.

Найбільш потужного розвитку й утвердження теорія цінності маржинального напрямку набула в дослідженнях вітчизняного економіста академіка Р. М. Орженцького. Окремі питання наукової спадщини вченого досліджували у своїх роботах сучасні українські економісти Л. П. Горкіна, С. М. Злупко, Л. Я. Корнійчук, Ю. В. Ущатовський та інші. Проте, не всі аспекти наукового доробку вченого набули достатнього висвітлення.

Завдання статті — здійснити аналіз розвитку теорії граничної корисності у працях київського періоду академіка Р. М. Орженцького; з'ясувати у контексті розвитку вітчизняної та світової економічної думки значення наукових досліджень вченого для подальшого розвитку економічної науки.

Р. М. Орженцький (1863—1923) — послідовник Київської психологічної школи, у працях якого провідне місце займали проблеми теорії цінності. Поляк за походженням, він народився в місті Житомирі. Навчався в Новоросійському (Одеському) університеті, де 1887 року здобув магістерський ступінь. По закінченню університету працював в Одесі на державній службі, поєднуючи цю роботу з викладанням в університеті та місцевих гімназіях. Ступінь доктора отримав 1912 р. у Петербурзькому університеті, після захисту працював у різних державних установах Петербурга та Москви. Проте найвизначніші досягнення вченого пов'язані з періодом, коли він жив і працював в Україні: в Одесі (1887—1906), Києві (1919—1922), Харкові (1922). У Харкові, тогочасній столиці УРСР, Р. М. Орженцький працював у Центральному статистичному управлінні. 1922 року, отримавши запрошення зайняти посаду професора економіки в одному з університетів Варшави, Р. М. Орженцький переїжджає до Польщі, де невдовзі, 1923 р, загинув унаслідок терористичного акту.

Найпліднішим у науковому відношенні був київський період життя та діяльності Р. М. Орженцького, який на думку І.-С. Ко-

ропещького, «визначається інтенсивною професійною діяльністю» [3, с. 60]. 14 червня 1919 року Р. М. Орженцького було обрано на посаду дійсного академіка УАН та головою соціально-економічного відділу. Одночасно з роботою в Академії вчений викладав у різних навчальних закладах столиці, організував Товариство економістів, яке стало науковим центром, що об'єднував учених-економістів у 20-ті рр. ХХ ст., керував дослідницькою роботою в таких напрямках, як сімейний бюджет, світові економічні умови та українська економіка, а також проводив власні наукові дослідження. Вже наприкінці 1919 р. Р. М. Орженцького було обрано штатним професором по кафедрі політичної економії Київського комерційного інституту. Як згадує соратник Р. М. Орженцького академік М. В. Птуха, «Р. М. являв собою видатну постать поміж нашими академіками. До його голосу уважно всі прислухалися. Надзвичайна ясність, об'єктивність, логічність та гострота його думки викликали величезну пошану й інтерес» [11, с. 3].

Вже у своїй магістерській дисертації «Вчення про цінність у класиків і каноністів» (1887 р.) Р. М. Орженцький розкриває загальні методологічні принципи суб'єктивно-психологічного напрямку в економічній науці. Він високо оцінює ідеї представників австрійської школи і ставить їх авторів вище класиків у розумінні і трактуванні ними економічних категорій. Спираючись на теорію граничної корисності К. Менгера, вчений дає історико-філософське обґрунтування психологічного напрямку, аналізуючи трактування цінності ще давньогрецькими і давньоримськими філософами. Розкриваючи сутність теорії граничної корисності, вчений тим самим вважає, що вона допоможе розкрити зміст інших теоретичних концепцій, розроблених представниками інших напрямків економічної науки. «Завдання правильної і всебічної теорії цінності полягало б, — пише автор, — на нашу думку, в тому, щоб, виходячи з цілком правильних і в сучасний період більш або менш визнаних положень теорії граничної корисності, дати внутрішнє пояснення, показати основу всіх тих зовнішніх і емпіричних співвідношень та законів обміну, які розроблені й відкриті іншими теоріями» [9, с. 121].

У наступній своїй праці «Корисність і ціна. Політико-економічний нарис» (1895 р.) [6] Р. М. Орженцький ґрунтовно викладає теорію цінності «батька австрійської школи» К. Менгера. Величину цінності будь-якого товару вчений визначає його граничною корисністю та формулює закони цінності, які, на його думку, є формальними законами свідомої і доцільної діяльності людини.

Продовжуючи критикувати трудову теорію цінності класиків та інтерпретацію її К. Марксом, Р. М. Орженцький сумнівається в можливості методологічного зведення конкретних видів праці до абстрактної. Він не бачить зв'язку між потребою в товарі та суспільно-необхідним робочим часом на його виготовлення. Праця — не єдина спільна властивість благ, які обмінюються, а кількість праці, на його думку, це не причина цінності, а лише її вимір, так само як термометр є індикатором, а не причиною температури. Подібно до представників австрійської школи, Р. М. Орженцький вважає за можливе використовувати грошову одиницю як одиницю масштабу для вимірювання почуттів, рівня корисності товарів та їх цінностей. Таким чином, «припускаючи можливість кількісного порівняння людських почуттів, він шукав критерій їх вимірності і масштабів порівняння, — пише Є. А. Шаблій. — В книзі «Полезность и цена» ним детально викладено механізм визначення кількісної величини цінності «граничною корисністю» цілком за принципами австрійської школи, хоч і з доповненням додатковими психологічними термінами» [12, с. 92].

Ще одна праця Р. М. Орженцького «Поняття про економічне явище. Вступ до теорії цінності» (1903 р.) також написана у дусі суб'єктивно-психологічного напрямку. Теорія економічної цінності розглядається тут лише після ґрунтовного аналізу економічних явищ взагалі та різних психологічних теорій поведінки людей. На думку вченого, неправильними є спроби багатьох дослідників пояснювати економічні явища фізичними термінами, оскільки такі явища за своїм характером є психологічними. Адже, економічні явища виникають тоді, коли існує причинно-наслідковий зв'язок між споживанням продукту та відчуттям задоволення чи незадоволення від споживання. Психологічний ефект появи такого відчуття є причиною надання продуктові позитивної або негативної вартості. Задовольняючи свої потреби, особа вступає у стосунки з іншими особами, в результаті чого виникають економічні, а якщо більш широко — суспільні відносини [7, с. 105].

Виходячи з таких міркувань, Р. М. Орженцький трактує вартість як економічне явище, яке виникає як наслідок відчуттів особи стосовно певного продукту, викликаних його впливом на цю особу. Визначаючи такий продукт як економічний товар, він повинен характеризуватися наступними параметрами:

— продукт повинен задовольняти одну або більше людських потреб;

— він повинен бути відносно обмеженим, тобто має відповідати довільній діяльності особи;

— повинна існувати можливість його кількісного співставлення з іншими товарами [7, с. 312—313].

За таких умов цінність економічного товару Р. М. Орженцький визначає корисністю його останньої одиниці.

Особливе теоретичне значення мають роздуми Р. М. Орженцького про закони цінності, що знайшли відображення в його дослідженні «Основні закони цінності і їх практичне значення» (1904 р.) [5]. У своїй роботі перевагу вчений віддає психологічній теорії цінності і ставить за мету «викласти основні закони загальної теорії цінності і показати, як вони застосовуються в житті для влаштування нашого практичного добробуту і побудови етичних ідеалів» [10, с. 275]. Взагалі, значення будь-яких об'єктів для людини, на думку Р. М. Орженцького, завжди супроводжується вираженням певного стану почуттів. Таке значення вчений називає цінністю, яка буде позитивною, коли присутність і дія об'єкту (блага) приносить людині задоволення, і негативною, якщо людина від присутності і дії об'єкту такого задоволення не отримує. Відповідно до стану почуттів, які викликає об'єкт, Р. М. Орженцький розрізняє двосторонні цінності, коли об'єкт викликає задоволення, а його відсутність — страждання, і односторонні, коли об'єкт приносить тільки задоволення, або тільки страждання від його відсутності. Перший вид цінності він називає цінністю користування, а другий — цінністю втрат. Виходячи з таких міркувань, Р. М. Орженцький формулює наступне тлумачення цінності: «цінність є вираженням стану почуттів, що викликаються впливом або відсутністю об'єкта... і величина цінності визначається величиною стану почуттів» [10, с. 277]. Далі вчений робить цікаві, і навіть, на нашу думку, несподівані висновки щодо ролі та місця цінності у світі явищ та значення її для людини. Він пише, що цінність змінює і суттєво доповнює світ явищ. Світ для чистого пізнання існує об'єктивно, сам по собі, а явища в ньому відбуваються за природними законами з невизначеною необхідністю. А «цінність являє собою те, що представляє цьому байдужому світові інтерес, вона робить фарби і форми гарними або потворними, запахи — такими, що здаються приємними або неприємними, людей — симпатичними або несимпатичними. Вона являє собою відображення насолод, щастя і страждань; служить спонуканням до дії і свідомого життя...» [10, с. 277]. Саме в цьому і полягає суб'єктивне значення цінності для людини, а величину такої цінності вчений ставить у залежність від величини почуттів, що визначається їх інтенсивністю та тривалістю.

Закони цінності для Р. М. Орженцького є формальними законами цілеспрямованої діяльності людини. Формальними, як вважає вчений, вони є тому, що не визначають самого змісту мети, на яку направлена діяльність, а лише пояснюють, як і чому вона здійснюється. Вивчення такого змісту є завданням ряду інших наук, таких як юриспруденція, економіка, етика, соціологія, історія тощо. Відповідно, теорія цінності досліджує лише загальні закони будь-якої діяльності незалежно від об'єкту, на який така діяльність спрямована. Таких основних законів цінності Р. М. Орженцький виділяє три:

- закон пониження цінності;
- закон підвищення цінності;
- закон співвідношення цінностей.

Сутність першого закону, пониження цінності, виражається двояко. По-перше, зі збільшенням кількості об'єктів цінність кожного наступного об'єкта зменшується, проте загальна їх цінність зростає, хоча й у меншій пропорції, ніж зростає число об'єктів. Вказане явище відбувається у випадках, «коли задоволення, що доставляється впливом (споживанням) кожної наступної одиниці, порції або частини предметів, з такою такою одиницею або частиною зменшується, і в той же час задоволення, що приноситься всіма послідовними частинами, відчувається одночасно, як одне загальне задоволення» [10, с. 279]. На нашу думку, для кращого розуміння цей закон варто було б назвати законом спадної граничної корисності. І, по-друге, тривалість впливу об'єкта зменшує корисну цінність як кожного наступного впливу на суб'єкта, так і всієї сукупності впливів. Таке явище пояснює вчений «дією, що незмінно впливає з того, що всяке задоволення, яке доставляється впливом, що незмінно продовжується, з плином часу послаблюється до повного зникнення...» [10, с. 279]. Як приклад він наводить здоров'я, повітря, красу природи, якими ми безперервно користуємося. Останній випадок зниження цінності має місце не лише за умови безперервного використання об'єкту, а й коли використання його періодично повторюється.

Дія закону підвищення цінності менш помітна, так як у більшості випадків вона обмежується досить коротким проміжком часу. Цей закон формулюється Р. М. Орженцьким так: «з кількісним збільшенням об'єкта цінність всієї кількості зростає швидше, ніж сама кількість, так що одиниця об'єктів у більшій їх кількості має більше значення, ніж у меншій» [10, с. 280]. По відношенню до традиційних економічних цінностей, які зустрічаються повсякденно, цей закон проявляється недоскона-

ло. Прикладом найбільш повної дії закону підвищення цінності є збирання бібліотек, колекцій певних речей тощо, тобто збірних об'єктів, які складаються з однотипних одиниць. «Цінність усієї колекції, — пише Р. М. Орженцький, — зростає у пропорції більшій, ніж зростає кількість її складових екземплярів; кожен додатковий екземпляр не лише збільшує цінність усього збирання на суму своєї власної цінності, але й збільшує цінність всіх попередніх екземплярів» [10, с. 281]. Коли ж колекція стане повною, то вона матиме найбільшу можливу для неї цінність, і відповідно таку ж максимально можливу цінність отримає і кожен окремий екземпляр колекції. Причину того, що другий закон не привернув до себе достатньої уваги дослідників, сам Р. М. Орженцький пояснює тією обставиною, що у більшості випадків дія закону менш помітна, так як вона обмежується досить коротким проміжком часу.

Загальновідомим на практиці Р. М. Орженцький вважає третій закон, співвідношення цінностей, так як значення його у сфері економічних явищ розкрив В. Парето. Дія закону проявляється у двох видах: як закон підвищення гармонуючих цінностей та як закон пониження дизгармонуючих цінностей. У першому випадку закон проявляється тоді, коли цінність суми об'єктів є більшою, ніж сума їх цінностей. Прикладом такого явища може слугувати смачний обід і весела розмова, тобто коли кожна з цінностей, які поєднуються, самі по собі є незначними і окремо не становлять такої цінності, як усі разом. У другому випадку відбувається зворотнє явище: об'єкти, кожен з яких може мати велику цінність, невдало поєднуючись, спричиняють взаємне зниження цінностей. Як приклад Р. М. Орженцький наводить прослуховування трагедії В. Шекспіра після доброго обіду, мається на увазі несвоєчасне поєднання об'єктів.

Не дивлячись на деяку обмеженість у трактуванні цінності Р. М. Орженцьким, на нашу думку, важко не помітити, що в основі дії усіх сформульованих ним законів цінності лежить суб'єктивна оцінка блага індивідом. А це ще раз підтверджує, що теорія цінності вченого — це теорія суб'єктивної цінності блага.

Аналіз більш пізніх робіт Р. М. Орженцького, таких як «Зведені ознаки» (1910 р.) [8], «До питання про природу психологічних явищ» (1914 р.) [4], також доводить, що суттєвий вплив на наукові дослідження вченого продовжують справляти ідеї австрійської школи, особливо Е. Бем-Баверка та Ф. Візера.

Так, до складу «загальної цінності» будь-якого предмету разом з іншими характеристиками входить і його економічна цін-

ність, яка вимірюється граничною корисністю, або, як її називає вчений, «крайньою цінністю». Матеріальні предмети в Р. М. Орженцького не є сталими носіями цінності. А їх можливість перетворюватися на інші товари через виробництво та купівлю-продаж дає змогу зіставляти граничні корисності всіх предметів, які виготовляються або обмінюються [7, с. 317].

Слідом за представниками австрійської школи Р. М. Орженцький дає власне визначення категорії «суб'єктивна цінність» благ, величина якої визначається почуттям, або «величиною чуттєвого стану», оскільки вона «являє собою вираз почуттєвого стану, який породжується впливом володіння або відсутності блага» [5, с. 3]. Крім цього, «почуття потенціює можливості інтелектуального сприйняття та реалізує реакцію на об'єкти у різноманітному їх відношенні у просторі і часі» [7, с. 235]. Почуття як невід'ємний атрибут будь-якої оцінки зустрічається у всіх дослідженнях Р. М. Орженцького, але якщо в ранніх роботах — це індивідуальне почуття суб'єктів перед оцінювальною діяльністю, то згодом — воно вже не причина, а результат суспільної оцінки. Економічні ж явища є у певній мірі психологічними феноменами, які проявляються, коли існує причинно-наслідкове співвідношення між споживанням матеріального блага або послуги та відчуттям задоволення або незадоволення у споживача. Це і є причиною позитивної або негативної оцінки товару індивідуумом. Таким чином, поряд з поняттям «суб'єктивної цінності» Р. М. Орженцький вводить у науковий обіг поняття «об'єктивної суспільної цінності», фактично — ціни або «розцінки». У зв'язку з цим ринкові ціни формуються у результаті зіткнення суб'єктивних оцінок контрагентів ринку — продавців та покупців. Максимальна «розцінка» виражає інтенсивність попиту, а мінімальна — інтенсивність пропозиції.

Таким чином, філософське обґрунтування Р. М. Орженцьким доцільності й важливості психологічного аспекту аналізу економічних явищ, зокрема цінності та ціни, не виводило їх з кола вузько суб'єктивного трактування. Індивідуальні економічні акти та індивідуальні оцінки (надання переваг) стають, за Р. М. Орженцьким, частиною типової соціальної поведінки, тобто соціально вмотивованими, лише в результаті їх психологічної та фізіологічної подібності та повторюваності [7, с. 356—357].

Подальша еволюція поглядів Р. М. Орженцького відбувалася у напрямі розширення та поглиблення соціального обґрунтування економічних явищ. Якщо в ранніх дослідженнях учений заперечував суспільне походження цінності, розглядаючи суспільство лише як суму індивідів, а не окремий організм, а економічні яви-

ща — як суму індивідуальних переваг [7, с. 356], то пізніше він висуває ідею про відносний характер цінності, який залежить ще й від об'єктивних переваг. Хоча й у докторській дисертації Р. М. Орженцького «Зведені ознаки» (1910 р.) наголошується на важливому методологічному значенні суб'єктивно-психологічного підходу, проте він уже не абсолютизується. Особливістю суспільних відносин, на думку вченого, є те, що «взаємодії індивідів, які їх створюють, не тільки доступні зовнішньому пізнанню як об'єктивні явища, але й можуть суб'єктивно переживатися діючими індивідами як стан їх духу», звідки він робить і висновок про те, що ці «суб'єктивні переживання відносин створюють реальний корелят логічного поняття, специфічний для людського суспільства і відсутній в інших збірних групах» [8, с. 441]. У наступній своїй роботі «До питання про природу психологічних явищ і метод їх вивчення» (1914 р.). Р. М. Орженцький виділяє низку об'єктивних чинників, від яких залежить оцінка благ та економічна поведінка людей. До таких чинників він відносить:

- історичний характер формування потреб;
- їх залежність від обмеженості ресурсів;
- стан розвитку технологій та рівень життя у суспільстві [4].

Таким чином, психологічне пояснення цінності як природної здатності людини визначати її відповідно до власної економічної поведінки вчений доповнює цілою низкою соціальних моментів, що впливають на цю здатність і характер її прояву. У результаті цього економічна поведінка та економічні явища, зокрема цінність, виступають у нього не лише як продукт суб'єктивно-психологічних факторів, а й як результат їх взаємодії з об'єктивними соціальними факторами. При цьому останні значною мірою обмежують економічний принцип поведінки індивідууму (задоволення потреб з найменшими втратами та максимальній вигоді). Звідси і цінність (на практиці — ціна) «не визначається законами цінності», тобто не обумовлюється наданням переваг окремим індивідуумом, а формується на основі не лише індивідуальних, але й «суспільних оцінок корисності благ» [4, с. 201—202]. Проте, як справедливо відзначає І.-С. Коропецький, Р. М. Орженцький часто цитує «Принципи економіки» А. Маршала в частині розуміння природи економічних явищ як синтезу суб'єктивно-психологічних та об'єктивних соціальних факторів, але теорію ціни А. Маршала відкидає [13, р. 220].

У результаті аналізу наукового доробку академіка Р. М. Орженцького можна зробити висновок про те, що він не сформував цілісну теорію цінності, яка б включала як психологічні, так і соціальні аспекти. Ці проблеми вчений досліджував у несприятли-

вий для цього час, у роки першої світової війни та революційних заворушень. Та відомо, що Р. М. Орженцький написав працю, працюючи в Києві, присвячену вартості, у якій, можливо, й була викладена така теорія. Проте через несприятливі умови часу ця праця не була надрукована і, напевно, загинула [4, с. 17]. Але й той глибокий та всебічний аналіз теорії цінності, який міститься в інших його працях, є оригінальним внеском в економічну науку.

Література

1. *Горкіна Л. П.* Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина XIX — перша третина XX ст.). — К.: Наук. думка, 1994. — 243 с.
2. *Злупко С. М.* Михайло Туган-Барановський: (Укр. економіст світ. слави). — Львів: Каменяр, 1993.
3. *Коропецький І.-С.* Українські економісти XIX століття та західна наука. — К.: Либідь, 1993. — 192 с.
4. *Орженцький Р. М.* К вопросу о природе психологических явлений и методе их изучения // Юридический вестник. — 1914. — Вып. IV.
5. *Орженцький Р. М.* Основные законы ценности и их практическое значение // Южные записки. — Одесса, 1904. — № 21. — С. 1—26.
6. Орженцький Р. М. Полезность и цена: Политико-экономический очерк. — Одесса, 1895.
7. *Орженцький Р. М.* Понятие об эномическом явлении. Введение в теорию ценности // Записки Императорского Новороссийского университета. Т. 93. — Одесса, 1903.
8. *Орженцький Р. М.* Сводные признаки. — Ярославль, 1910.
9. *Орженцький Р. М.* Учение о ценности у классиков и канонистов: Политико-экономический очерк. — Одесса, 1896. — 256 с.
10. *Орженцький Р. М.* Основні закони цінності і їх практичне значення // Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряд., наук. ред. С. М. Злупко. — К.: Знання, 1998. — С. 274—284.
11. *Птуха М.* Академік Р. М. Орженцький. — К.: Б. м., 1923. — 19 с.
12. *Шаблій Є. А.* Критика психологічного напрямку вульгарної буржуазної політекономії на Україні періоду імперіалізму // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. Респ. міжвідомчий збірник. Вип. 13. — К.: Наук. думка, 1979.
13. *Koropecky I. S.* Academic Economists in the Nineteenth-Century Ukraine // Selected Contributions of Ukrainian Scholars to Economics. — Cambridge, 1984. — 229 p.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2007